

Az e kötetben olvasható tanulmányokat az kapcsolja össze, hogy mindegyikük vállalja azt az ontikus–kultúrtörténeti szempontot, melynek spontán érvényesülése mintegy kétszáz évvel ezelőt a korábbi állapothoz képest problematikusává vált, illetve már csaknem egy évszázada lehetetlennek tűnik, s melynek tudatos, programszerű bevezetésére a szerzők — látóköriünk időleges leszűkülését korrigálandó — a közvélekedéssel ellentétben a jövőben lehetőséget látnak. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy itt nem valamilyen módszerről, irányzatról, iskoláról stb. van szó, amely magát más módszerekkel, irányzatokkal, iskolákkal szemben kívánja érvényesíteni, amely vagy engedelmesen hagyja magát besoroltnak a már létező iskolák, irányzatok közé, vagy türelmetlenül azok kiszorítására törekszik, hanem egy sajnálatos módon elejtett, elfelejtett szempontról, melynek hiánya mindannyiunk szellemi teljesítményének értékét, hatékonyságát csökkenti, s mely szempont a különböző módszereket, iskolákat, irányzatokat aszerint minősíti, hogy elfogadására, újbóli bevezetésére milyen mértékben képesek és hajlandóak. A módszerek, irányzatok, iskolák a tudományos megismerőtevékenység jelenségei, s az ismeretek megszerzéséhez számtalan út vezet, közöttük individuális belátásunk szerint szabadon válogathatunk, a lét maga viszont olyan egyetlen, individuális döntéseinket megelőző adottság, amellyel kapcsolatban az individuális választás kérdésének fölvetése ésszerűnek nem tekinthető.

Az ontikus szempont hangoztatása kétségtelenül századunk első felének ontologikus filozófiáira utal, ezen filozófiai teljesítmények nélkül most aligha lenne módunk az ontikus szempont érvényesítésének igényét hangoztatnunk. Nem kevésbé lényeges azonban kimondanunk, hogy a létet nem filozófiai fogalomként használjuk, mi magunk nem valamilyen filozófiai álláspontot képviselünk, amint egyébként azt a "kultúrtörténeti" jelzőnek az "ontikus" jelző mellé állítása is kifejezni hivatott. (A filozófián kívül a vallást és a művészeteket is magában foglaló kultúrtörténet egyébként terjedelmét tekintve is több mint a filozófia, hacsak a filozófia saját jelentőségét eltúlozva nem kíván a vallás és művészet teljes értékű képviselője lenni.) Századunk ontologikus filozófiáinak tanulsága számunkra egyebek között éppen az, hogy a filozófia legfeljebb a létproblémákról beszélés igényének adhat hangot, annak jogosságát érzékeltetheti, ezen problémák kidolgozására, belátására azonban nem alkalmas. A filozófia a maga eszközeivel csak az individuális létrekérdés alanyi föltételére, a létre nyitott egzisztenciára következtethet (amint azt az egzisztencializmus megtette), "tárgya", a léttapasztaltató kultúrtörténet: egyfelől a kulturális léttapasztalás folyamataként felfogott történelem, másfelől a történelmi léttapasztalás közegének tekintett kultúra bármilyen filozófiai közelítés esetén intellektualizálódik, elveszti eredeti tartalmasságát, konkrétságát. Gondolkodásunk mai rendje sajátos intellektualizált nézőpontjának megfelelően a kultúrtörténeti tényezővel nem dolgozik, nem tud arról, hogy az egzisztenciának mint a létre nyitott ember alanyiségának volna olyan "tárgya", amely számára a lét tapasztalatát közvetíti, s amelyben az léte értelmességének élményében részesülve — Hegel formulája szerint — úgymond magára ismerhet.

A filozófia vagy a tudomány által nem érzékelhető kultúrtörténeti szempont

a művek segítségével, a műértésben vagy a műértelmezésben megmutatkozó és kimutatható léttapasztalás révén közelíthető meg. Az igazság Heidegger által megállapított "műszerűsége", valamint a művek lényegi történetisége (amennyiben bennük az igazság — ugyancsak Heidegger szerint — éppenséggel "megtörténik") együttesen képes biztosítani azt, hogy a művekben a lét, a létigazság tapasztaltassék meg, illetve magyarázza meg azt, hogy a kívánt eredmény a művek kulturtörténeti (és nem elvont filozófiai, tudományos) megközelítése esetén teljesül. A műveknek az ontikus–kulturtörténeti szempont jegyében való megközelítése és segítségével értelmezésük hitelesítése a gondolkodástörténet mai szintjén tehát logikus és reális célkitűzés, s ha megvalósítása mégis újra és újra elmarad, azt csupán gondolkodásunk egyik kimondatlan evidenciája, kritikátlan előföltevése, egy gondolkodásunkba belekövesült előítélet: az "előzetes létmegértésnek" gondolkodásunkat elkényelmesítő és szellemi teljesítményeinket ellaposító — egyetemes emberi képességként való — föltüntetése magyarázza.

Mint ismeretes, a legújabb kori, a mai gondolkodás az újkor korábbi századainak gyakorlatától eltérően nem evidenciálisan építkezik, a korábbi illúziókat leküzdve, belátta, hogy az ismeretek rendszerét nem lehet valamely első igaz ismeretre alapozni. De ha az igazság individuális birtokolhatóságában ma már nem is hisz senki, az — a megismerő erőfeszítések jelentőségét eltűző — hiedelem változatlanul tartja magát, hogy valamely hamis, elfogult, ideologikus álláspont hallgatólagos elfoglalása, a pozitív ismeretek szakadatlan korrigálásának vállalása esetén mégis az igazság érdekeit szolgálja. Korunk kritikai gondolkodása, nem akarván evidenciát kreálni, erről az előföltevéstről a saját maga által fölállított szabályok értelmében nem beszél, azt az előzetes létmegértés fogalmában a teológia reflektálja, amennyiben kizárólag a létnek az emberrel veleszületett tapasztalata magyarázhatja, garantálhatja az úgymond szükségszerűen hamis, ideologikus alapokon folyó megismerés eredményességét, előrehaladását. A mára általánossá vált pragmatikus szemlélet azután semmi akadályát nem látja annak, hogy az eredetileg teológiai használatra kikövetkeztetett tételt mint antropológiai ismeretet, tudományos eredményt a világi gondolkodásban forgassa.

Az ontikus–kulturtörténeti szempont érvényesítése, látókörünk jelenbeli leszűkültségének korrigálása nyilvánvalóan azt kívánja, hogy a kifejtett, személyesen vállalt evidenciákhoz hasonlóan utasítsuk el a kifejtetlen, hallgatólagosan, személytelenül érvényesülő előföltevéseket is, hogy mint a korábban maguknak kizárólagos szerepet követelő, a létről megfélekedezés veszélyét előidéző eszmék esetében tettük, tisztítsuk meg gondolkodásunkat a benne ellenőrizhetetlen csempészárúként áramló, a személyes létmegértést akadályozó ideológiáktól is. Adjuk föl azt, a soha senki által kritikusan meg nem vizsgált tételt, hogy az embernek veleszületett képessége a lét, az igazság megértése, megtapasztalása, s hogy ezen képessége révén az ember személyes kérdéseiben teljesen önkényesen, egyéni szeszélye szerint mozoghat, őt csak a pozitív dolgok korlátozhatják, a léttapasztaló kultúrának a dolgokhoz hasonlítható brutalitással nem érvényesülő normáit nem kell tisztelnie. A kritikus gondolkodás talaján maradván, emlékeztetnünk kell arra, hogy az ember mint egyén csak egzisztenciával, a léttapasztalás lehetőségével rendelkezik, ahogy mondani

szokás: csak nyitott a létre, de az egzisztencia nem jelenti a léttapasztalás képességét, az egzisztenciából a léttapasztalás képessége minden további nélkül nem következik. A kultúra közvetíti az egzisztencia számára a lét tapasztalatát, és kulturális közvetítés híján az egzisztencia meg van fosztva attól. Igaz, az individuumhoz képest valóban előzetes a létmegértés, minden individuum a maga körén belül saját problémáiban kiigazodhat, de az emberi jelenség nem redukálható az individuumra, hiszen az individualitás maga is kultúrtörténeti képződmény, és az előzetes létmegértéssel rendelkező, viszont a kultúrtörténeti szempontot elutasító individuum saját határain, a maga kulturális problémáin túl, az emberi együttélésben, az életben nem fog eligazodni, azt mindig, még saját spirituális problémáinak tökéletes elrendezése esetén is értelmetlennek, kaotikusnak, a lét tapasztalatától megfosztottnak fogja találni.

Nem vitás, hogy az itt körvonalazódó elképzelés analóg a hegeli koncepcióval, annak ontikus, a létet reflektáló változtatást jelenti. Míg Hegelnél az alany a szellem világában magát otthon érző romantikus személy, itt az egzisztencia, amely létre nyitottságát a szorongásban, a világ dolgaival szembeni idegenségében nyilvánítja ki. Míg Hegelnél a tárgy a szellemi természetű világegész bármely organikus eleme, itt csak a kultúra tárgya, a mű, amely a létet nem pusztán dologiságából adódóan, hanem a kultúrtörténeti léttapasztalás léttörténéseire, igazságtörténéseire utalva, kizárólag az ember számára közvetíti. Míg Hegelnél az abszolútum szellem, itt maga a semmiféle határozománnyal nem rendelkező lét. A hegeli közvetítés kulcsfogalmai: az ellentéteket megszüntetve megőrző szintézis, a dialektika nem mentesek minden kétértelműségtől, hiszen a dolgok világában az ellentétek megszűnése és megmaradása egy és ugyanazon vonatkozásban aligha értelmezhető; az ontikus-kultúrtörténeti szempont bevonása révén ugyanez mint paradoxon, mint az emberlétben eleve adott, s ezért föl nem oldható, de az ellentmondást magában hordozó ember által értelmezendő ellentmondás magyarázható. Ontikus-kultúrtörténeti elképzelésünknek a hegeli koncepcióval való analógiája nem tekinthető véletlennek, minden jelentés nélkülinek, hiszen - jóllehet a dolgokra irányuló megismerést a kultúrtörténeti fogantatású megértéssel egybemosva - Hegel alakította ki az utolsó zárt filozófiai rendszert, amely a differenciált problémakezelés történetileg igen magas fokán tudományos-metafizikai és kultúrtörténeti szempont kettősségét még egyben tartotta.

Nincs minden analógia híján az evidenciális alapozású karteziánus filozófiához való viszony sem, ha nem kizárólag ismeretkritikai, hanem értelmező célzatú ontikus-kultúrtörténeti szempontból is közeledünk hozzá. Az első igaz ismeret megtalálásának lehetősége nemcsak előbb-utóbb meghaladandó ismeretkritikai illúzió volt, hanem a minden normális esetben föltétlenül érvényesítendő kultúrtörténeti léttapasztalásnak egyik korábbi, kevésbé differenciált, de a maga nemében a léttapasztalás más, történeti formáival tökéletesen egyenrangú formája is. Az evidencia birtoklásában kifejeződő bizonyosságban egy olyan kultúrának, főképpen a franciának a történeti léttapasztalata mutatkozott meg, amely az individuumot, a megismerés alanyát, mint szubsztanciát az igazság szuverén személyes képviselőjére föltétlenül képesnek találta. Ez az oka annak, hogy a francia forradalmat megelőző

korban az ontikus-kulturtörténeti szempont érvényesülése reflektálatlansága ellenére is problémátlannak tűnt, illetve hogy az individuum szerepét viszonylagosnak mutató német gondolkodás történeti hatósugarán belül az problematikusává vált. Az ismeretkritikai illúziókkal teljes mértékben leszámoló, s ezért magát történetietlenül a gondolkodás korábbi formái fölé helyezni hajlamos, de az ontikus-kulturtörténeti szempont érvényesülését lehetetlennek mutató huszadik századi gondolkodásnak a léttapasztalás más, történeti formáival való egyenrangúsága pedig abban fejeződik ki, hogy az ontikus-kulturtörténeti szempontot — igaz, az ismeretkritikai szempont eluralkodása miatt csak negatívan: abszurd, groteszk formában, de — bizonyos értelemben annál csattanósabban, annál szembetűnőbben, a figyelmet az igazság műszerűségére irányítva érvényesíti.

A közvetítés Hegel minden bizonnyal legzseniálisabb, de kétségtelenül rendszerén belül leginkább problematikus gondolata: a csak korának történeti lehetőségeivel élni tudó rendszer nem igazán alkalmas a közvetítés fogalmának kifejtésére. A hegeli rendszeren belül a közvetítés evidenciális szerepet tölt be, amennyiben általános magyarázó elvül szolgál, és amennyiben magát a közvetítést semmi sem magyarázza. A zárt filozófiai rendszert kialakítani kívánó Hegel az újkori gondolkodás hagyományaihoz kapcsolódva evidenciát keres, de az elődök eljárásával egybevetve, szokatlanul, "elmulasztja" első igaz ismeretének kritikai vizsgálatát. E "mulasztást" az magyarázza, hogy Hegel nem analitikus, hanem szintetikus koncepciójában nem az előzetes kritika, hanem az eredmény, a kiteljesedett rendszer kellene, hogy igazolja az alapelvül kiszemelt tétel helyességét. S ha ez kielégítő módon nem következett be, annak mindenekelőtt az az oka, hogy az abszolútnak szánt hegeli rendszer nem tudott, mint metafizikai konstrukció nem is tudhatott ontikus lenni, nem lehetett képes a közvetítés, a léttapasztalás ontikus problémáját teljes értékűen kifejteni. Ez csak az ontikus-kulturtörténeti szempont reflektálása nyomán válik lehetségessé, a szintetikus eljárást teljes mértékben csak ezen szempont bevonása igazolja. Alapelve helyességének bizonyítását Hegel illuzórikusan a maga racionálisan fölépített és a lét történeti igazságát megtapasztaltatni nem képes rendszerétől várta. Mi a magunk részéről úgy gondoljuk, hogy a kulturtörténeti folyamat egészének előzetes megrajzolása nem szükséges ahhoz, hogy az ontikus-kulturtörténeti szempont programszerű érvényesítését indokoltnak lássuk. A szóba jöhető racionális megfontolásokon túl annak megtapasztalása bármely mű kulturtörténeti szempontú, vagyis hiteles értelmezése által megtörténhet. A kulcskérdés nem ez, hanem a művek, a filozófiai, vallási, művészi alkotások léttapasztaltató képességének elismerése vagy el nem ismerése, illetve a bennük adott léttapasztalatlanság, a kulturának műértő elfogadása, vagy a művekkel, a kulturával érteletlenül szembeforduló el nem fogadása. A kulturapárti vagy kulturatagadó pozíció közötti választás természetesen kinek-kinek személyes ügye, mégis e személyes döntések meghozatalánál semmiképpen sem elhanyagolható körülmény egyfelől a kulturatagadó pozíció elsőrangú múltbeli, jelenbeli: huszadik századi produktivitása, másfelől pedig az ontikus-kulturtörténeti szempont reflektálását követően az ideologikus magatartás érvényvesztése, illetve a korábban megfoghatatlannak ítélt léttapasztalás számontartásának időszerűvé válása.